

Šiuolaikin#s katalikiškojo ugdymo diskurso transformacijos: temin# Bažnyčios dokument# analiz#

Labokas, Juozapas

Šiuolaikin#s katalikiškojo ugdymo diskurso transformacijos: temin# Bažnyčios dokument# analiz#

Acta Paedagogica Vilnensia, vol. 48, 2022

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694973897010>

DOI: <https://doi.org/10.15388/ActPaed.2022.48.10>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Šiuolaikinės katalikiškojo ugdymo diskurso transformacijos: teminė Bažnyčios dokumentų analizė

Transformations of the Contemporary Catholic Education
Discourse: A Thematic Analysis of Church Documents

Juozapas Labokas juozapas.labokas@fsf.vu.lt
universiteto Ugdymo mokslų institutas, Lituania

Acta Paedagogica Vilnensia, vol. 48, 2022

Vilniaus Universitetas, Lituania

Recepción: 12 Diciembre 2021
Aprobación: 04 Mayo 2022

DOI: [https://doi.org/10.15388/
ActPaed.2022.48.10](https://doi.org/10.15388/ActPaed.2022.48.10)

Redalyc: [https://www.redalyc.org/
articulo.oa?id=694973897010](https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694973897010)

Summary: Straipsnyje analizuojama Katalikų Bažnyčios mokymo apie ugdymą kaita nuo XX a. pr. iki šių dienų. Tai daroma siekiant pateikti visuminį Bažnyčios ugdymo minties žemėlapi, atspindint kaitos trajektorijas ir kviečiant tolesnei diskusijai apie galimus katalikiškos ugdymo sampratos plėtotės kelius. Analizei naudojami Katalikiškojo ugdymo kongregacijos pateikiami dokumentai (iš viso – 9), kurių chronologinės ribos nuo 1929 iki 2013 metų. Dokumentai tyrime traktuojami kaip simbolinės reprezentacijos ir socialiniai faktai, darantys tiesioginę ir (ar) netiesioginę įtaką katalikiškojo ugdymo sampratos plėtotei, tad ir reikšmingi analizės objektai. Dokumentų turinio tyrimui naudotas teminės analizės metodas atskleidė reikšmingus turinio skirtumus ir inkrementinę sampratos kaitos specifiką, įkvėptą Vatikano II susirinkimo.

Keywords: Katalikiškasis ugdymas, ugdymo samprata, katalikiška mokykla.

Abstract: This article analyzes changes in the official teaching of the Catholic Church on education since the late 1920s up to 2013. This is done in order to provide a comprehensive map of the Church's educational thought development, and thus facilitate a theoretical and practical discussion on possible ways of further development of the concept. Nine documents used in this analysis were retrieved from the public online database of the Congregation for Catholic Education. The documents in this study are treated as symbolic representations and social facts that make direct or indirect impact on the development of the concept of Christian education, and therefore are significant objects of the analysis. To better elucidate the development of the educational thought, the method of thematic analysis is applied for the content research of the document. Analysis revealed that anthropological shift in Churches' thought during the Second Vatican council had effected Churches' educational thought, but this change was rather evolutionary-incremental than revolutionary-straight-forward.

Keywords: Catholic education, concept of education, Catholic school.

Įvadas

Santykis ugdant itin reikšminga tema, kurios aktualumu beveik neabejojama. Empiriškai įrodyta, kad tarpasmeninio ir pozityvaus santykio svarba ugdomojoje veikloje yra fundamentali (Anderson, 1979; Boice, 1996). Būtent platesnės santykio temos kontekste pravartu pažvelgti į sąlygiškai mažai tirtą krikščioniškąją ugdymo paradigmą, kuri tiek implicitiškai, tiek eksplicitiškai praktiniu ir teoriniu lygmeniu pabrėžia santykio svarbą. Ši bene seniausią tradiciją turinti krikščioniškojo ugdymo (angl. *Christian education*) paradigma, daugelio

tyrėjų manymu, išgyvena krizinį laikotarpį. Įvairių sociokultūrinių veiksnių kontekste keliami tolesnių šio ugdymo perspektyvų klausimai. Glaustai apibendrinus šią kelis dešimtmečius plėtojamą problematiką, galima pažymėti, kad ji paženklinta fundamentaliais klausimais apie šio ugdymo tapatybę (Grace, 2002; Arthur, 1995; Sullivan, 2012 ir kt.), efektyvumą (Bryk, 2008; Lee, 1993; Greeley, 2017 ir kt.), vietą šiandiniame pasaulyje (McLaughlin et al., 1996 ir kt.), jo kaitą ir tęstinumą (Lydon, 2009 ir kt.). Šie klausimai, būdami natūralios ir laiku savirefleksijos ženklai, taip pat rodo esant su postmoderniu pasauliu susidūrusio krikščioniškojo vertybinio ugdymo tęstinumo problemą. Vis dėlto, kaip pažymi vienas iškiliausių šių dienų teologų Phillipe'as C. Dumontas, krikščionybei (taigi ir jos ugdymo misijai, *aut. past.*) yra būdingos krizės ir įtampos (Dumont, 2011), nes jos sukuria prielaidų atsinaujinti ir tolesnei minties plėtotei.

Bažnyčios mokymas ugdymo klausimu nėra naujas analizės objektas, vis dėlto pasigendama tyrimų, kuriais būtų atskleidžiama ugdymo minties kaita ir jos specifiškumas. Būtent istorinis-retrospektyvus žvilgsnis į ugdymo temas skirtus Bažnyčios dokumentus aktualus kelias aspektais: a) būtų išryškinama mokymo kaitos logika ir specifiškumas, b) plačiau artikuliuojama šiuolaikinė krikščioniškojo / katalikiškojo ugdymo samprata ir c) kuriamos prielaidos mąstyti apie tolesnę ugdymo sampratos plėtotę. Tad šio darbo *tikslas* – pasitelkus teminės analizės metodą atskleisti Katalikų Bažnyčios mokymo apie ugdymą kaitą, atspindėtą oficialiuose Šv. Sosto dokumentuose. Darbo *objektas* – katalikiškojo ugdymo diskurso kaita XX a. – XXI a. pr.

Darbe analizuojamas Katalikų Bažnyčios mokymas ugdymo klausimu. Formalusis mokymas šia tema Bažnyčioje radosi veikiamas įvairių tiek Bažnyčios vidaus, tiek išorės pasaulio aplinkybių. Tai suponuoja, kad, siekiant geriau suprasti doktrinos turinio kaitą ar mėginti išvelgti jos raidos tendencijas, pats mokymas turi būti matomas *hermeneutiškai*, t. y. supratimas pasiekiamas cikliniu judesiu, per analizę ir interpretaciją.

Didžiųjų religijų šventųjų tekstų – Biblijos, Korano, Toros – hermeneutinė interpretacija, tai gilias tradicijas ir savitas prieigas turintis intelektualinis judesys, kurio galimą taikymą, analizuojant ir krikščioniškąją doktriną, siūlo šiuolaikiniai krikščionių teologai ir egzegetai. Doktrina, kaip ir šventieji tekstai, taip pat atliepia tekstų, bendruomenės ir tradicijos santykį, savaip prisideda prie tikėjimo slaidos. Būtent krikščioniškoji tradicija, ar ji perduodama per mokymą, raštus, praktikas ar struktūras, turi būti nuolatos priimama ir interpretuojama (Ryan, 2020). Šiuo požiūriu, vadovaujamosi Danner pasiūlyta teorine prieiga, teigiančia, kad hermeneutika yra supratimo interpretacijos menas, susidedantis iš kelių žingsnių: 1. Teiginio (išraiškos), 2. Interpretacijos (aiškinimo), 3. Vertimo (interpretavimo) (Danner, 2006).

Oficialusis Bažnyčios mokymas apie ugdymą pateikiamas rašytinių dokumentų forma, tad šiuo atveju *dokumentas* yra laikomas tam tikru bendruomenės ar institucijos „teiginiu“ arba „išraiška“. Dokumentas, kaip analizės šaltinis, pasirinktas motyvuojant, kad: a) dokumentą galima

matyti kaip simbolinę reprezentaciją, kurią galima įrašyti, atkurti ar kitaip apdoroti aprašymo ar analizės tikslu (Altheide, 1996); b) jie taip pat gali būti suprantami ir kaip „socialiniai faktai“, kurie yra kuriami, dalijami ir naudojami socialiai organizuotu būdu (Atkinson, 1997), taip kurdami tam tikrą koncepcinį suvokimą.

Dėl analizuojamos temos apimties galima pateikti tik ribotą „aiškinimą“ arba „interpretaciją“, aptariant ir atsižvelgiant į konkretaus dokumento atsiradimo laiką, vietą, aplinkybes, ankstesnius dokumentus, kitų autorių siūlomas interpretacijas ir kt. Metodologiniu požiūriu šiame darbe „aiškinimo“ ir „interpretacijos“ žingsnis plečiamas naudojant *teminės analizės metodą* (Braun, Clarke, 2006). Juo siekiama atskleisti pagrindines dokumentuose vyraujančias temas bei pateikti šių temų kaitos vertinimą ir tokiu būdu pasiūlyti Bažnyčios mokymo apie ugdymą kaitos „interpretaciją“ arba „aiškinimą“. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad toks „interpretacijos“ siūlymas rodo ir šio darbo potencialų trūkumą – neišvengiamą subjektyvios interpretacijos galimybę. Atsižvelgiant į tai, kad kokybinė metodologinė prieiga toleruoja tam tikrą subjektyvų tyrėjo žvilgsnį, šis potencialus interpretacijų subjektyvumas neturėtų užkirsti kelio analizės validumui (Breuer, 2003).

Siekiant atsakyti į klausimą, kaip keitėsi Bažnyčios „kalbėjimo“ apie ugdymą turinys, imami Katalikiškojo ugdymo kongregacijos internetinėje duomenų bazėje pateikiami dokumentai ugdymo tema (iš viso – 9), liečiantys katalikiškos mokyklos klausimą. Chronologinės tiriamų dokumentų ribos – nuo 1929 iki 2013 metų (žr. 1 lentelę). Į analizę neįtraukti penki dokumentai. Juose nepateikiama naujų temų, bet veikiau susumuojamas ankstesnis Bažnyčios mokymas tam tikrais su ugdymu susijusiais klausimais. Dokumentų turinio teminei analizei atlikti naudojama MAXQDA. programinė įranga. Ją pasitelkus skaičiuojamas sąvokų vartojimo dažnumas, atliekamas palyginimas. Vos keletas Bažnyčios dokumentų apie ugdymą yra išversta į lietuvių kalbą, todėl analizėje naudojami dokumentai, publikuoti anglų kalba.

1 lentelė.

Analizuojamų dokumentų sąrašas

Dokumento pavadinimas*	Data	Tipas	Tema
1. Divini Illius Magistri	1929	enciklika	Bažnyčios teisės į ugdymą pagrindimas ir gynimas. Mokykla kaip institucija
2. Gravissimum Educationis	1965	deklaracija	Katalikiškojo ugdymo koncepcinis pagrindimas modernybėje
3. Katalikiška mokykla [angl. The Catholic School] (1977)	1977	dokumentas	Katalikiškos mokyklos formos ir turinio specifiškumas
4. Pasauliečiai katalikai mokyklose: tikėjimo liudininkai [angl. Lay Catholics in Schools: Witnesses of Faith] (1982)	1982	dokumentas	Pasauliečių tikinčiųjų vaidmuo ugdyme
5. Edukacinis vedimas žmogiškajai meilei [angl. Educational Guidance in Human Love] (1983)	1983	dokumentas	Naujas antropologinis žvilgsnis ir lytiškumo ugdymas
6. Religinė ugdymo dimensija katalikiškoje mokykloje [angl. The Religious Dimension of Education in a Catholic School] (1988)	1988	dokumentas	Katalikiškos ugdymo įstaigos tapatumo klausimas
7. Pašvęstieji asmenys ir jų misija mokykloje [angl. Consecrated Persons and their Mission in School] (2002)	2002	dokumentas	Pašvęstųjų asmenų dalyvavimas ugdymo misijoje kaip krikščioniškumo liudijimas ir mokyklos specifiškumas
8. Ugdyti drauge katalikiškose mokyklose [angl. Educating Together in Catholic Schools] (2007)	2007	dokumentas	Mokykla kaip daugiaplanė bendruomenė
9. Ugdant tarpkultūrinį dialogą katalikiškose mokyklose [angl. Educating to Intercultural Dialogue in Catholic Schools] (2013)	2013	dokumentas	Mokyklos katalikiškumas kaip esminė prielaida tikram tarpkultūriniam dialogui

Dalies Bažnyčios dokumentų (Nr. 1 ir 2) pavadinimai tradiciškai pateikiami lotynų kalba. Tokie pavadinimai tekste neverčiami į lietuvių kalbą. Nuo 1977 metų (plg. Nr. 3) dokumentams ugdymo tema suteikiami pavadinimai anglų kalba. Toliau tekste dokumento pavadinimas iš anglų į lietuvių kalbą verčiamas tik antraštėse, o kitose teksto vietose jis paliekamas originalo kalba

Dėl analizuojamos temos apimties galima pateikti tik ribotą „aiškinimą“ arba „interpretaciją“, aptariant ir atsižvelgiant į konkretaus dokumento atsiradimo laiką, vietą, aplinkybes, ankstesnius dokumentus, kitų autorių siūlomas interpretacijas ir kt. Metodologiniu požiūriu šiame darbe „aiškinimo“ ir „interpretacijos“ žingsnis plečiamas naudojant teminės analizės metodą (Braun, Clarke, 2006). Juo siekiama atskleisti pagrindines dokumentuose vyraujančias temas bei pateikti šių temų kaitos vertinimą ir tokiu būdu pasiūlyti Bažnyčios mokymo apie ugdymą kaitos „interpretaciją“ arba „aiškinimą“. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad toks „interpretacijos“ siūlymas rodo ir šio darbo potencialų trūkumą – neišvengiamą subjektyvios interpretacijos galimybę. Atsižvelgiant į tai, kad kokybinė metodologinė prieiga toleruoja tam tikrą subjektyvų tyrėjo žvilgsnį, šis potencialus interpretacijų subjektyvumas neturėtų užkirsti kelio analizės validumui (Breuer, 2003). Siekiant atsakyti į klausimą, kaip keitėsi Bažnyčios „kalbėjimo“ apie ugdymą turinys, imami Katalikiškojo ugdymo kongregacijos internetinėje duomenų bazėje pateikti dokumentai ugdymo tema (iš viso – 9), liečiantys katalikiškos mokyklos klausimą. Chronologinės tiriamų dokumentų ribos – nuo 1929 iki 2013 metų (žr. 1 lentelę). Į analizę neįtraukti penki dokumentai². Juose nepateikiama naujų temų, bet veikiau susumuojamas ankstesnis Bažnyčios mokymas tam tikrais su ugdymu susijusiais klausimais. Dokumentų turinio teminei analizei atlikti naudojama MAXQDA3 programinė įranga. Ją pasitelkus skaičiuojamas sąvokų vartojimo dažnumas, atliekamas palyginimas. Vos keletas Bažnyčios dokumentų apie ugdymą yra išversta į lietuvių kalbą, todėl analizėje naudojami dokumentai, publikuoti anglų kalba.

Bažnyčios dokumentų ugdymo tema analizė

Divini Illius Magistri (1929) (toliau – DIM)

Pirmasis Bažnyčios dokumentas moderniojoje epochoje, aptariantis ugdymo klausimą, – popiežiaus Pijaus XI enciklika – *Divini Illius Magistri*. To meto sociopolitiniai ir kultūriniai kontekstai darė didžiulę įtaką dokumento turiniui. Kaip gana gerą dokumento turinio tono pavyzdį galima pateikti jame vartojamą formuluotę „*right to*“ (lt. Teisė į). Dokumente ji pavartota 9 kartus (žr. 2 lentelę). Pažymėtina, kad dokumentuose skiriasi šios formuluotės vartojimo kontekstas. Antai DIM akcentuojama tėvų (šeimos) *teisė į ugdymą*: „tėvai [...] turi misiją ir teisę į savo atžalų ugdymą [...]“ (DIM, punktas Nr. 32). O vėlesniuose, pavyzdžiui, *Gravissimum Educationis* (GE) – jau apeliuojama į universalią *žmogaus teisę į ugdymą* „visi žmonės [...] turi neatimamą teisę į ugdymą“ (GE, punktas Nr. 1)^{4*}. DIM dokumento kontekste Bažnyčia suprantama kaip institucija, galinti ir turinti padėti šeimai užtikrinti savo atžalų ugdymą ir auklėjimą krikščioniškoje

ugdymo įstaigoje – „[...] Bažnyčia siūlo šeimoms savo ugdymo tarnybą [...]“ (DIM, 40). Bažnyčia kartu su tėvais matoma kaip pagrindinė ugdymo misijos dalyvė „[...] ugdymo misija priklauso [...] pirmiausia Bažnyčiai ir šeimai, pagal prigimtinių ir dieviškąjį įstatymą“ (DIM, 40). Šios Bažnyčios ugdymo misijos pagrindimas argumentuojamas tiek teologinėmis, tiek filosofinėmis koncepcijomis. DIM turinio analizė rodo, kad dokumentas daugiausia skirtas Bažnyčios ir valstybės santykiui aptarti ugdymo klausimu (sąvoka „valstybė“ (angl. *State*) dokumente pavartota daugiausiai nei kituose dokumentuose – net 54 kartus, kaip ir sąvoka „šeima“ (angl. *Family*) – 51 kartą (žr. 2 lentelę). Reikia pabrėžti, kad dokumente vartojama krikščioniškojo ugdymo (angl. *Christian education*) ir katalikiškos mokyklos (angl. *Catholic school*) sąvokos, vis dėlto jų vartojimas ir ryšys nepaaiškinamas. DIM juntama klasikinės filosofinės antropologijos įtaka, t. y. žmogus kaip racionalios ir valingos būtybės iš dvasios ir kūno ugdymas, turintis transcendentinį ir išganomąjį tikslą (DIM punktas Nr. 58). Šiuo požiūriu tiek Bažnyčios, tiek mokyklos kaip krikščioniškojo ugdymo institucijos tikslai yra tapatūs (DIM punktas Nr. 58). DIM aptariant krikščioniškojo ugdymo ir katalikiškos mokyklos išskirtinumą, teikiamas prioritetas moraliniam ir vertybiniam ugdymui bei dvasinei formacijai (DIM punktai Nr. 46, 54, 95), kita vertus, neatmetamas pasaulietinių reikalų ir sekuliarių mokslų (ar turinių) mokymas (DIM punktai Nr. 54, 87). Apie glaudų tikėjimo ir ugdymo ryšį byloja dokumento ištara „neutralių“ mokyklų atžvilgiu: „[...]vadinamosios neutralios ar pasaulietinės mokyklos [...] praktikoje negali egzistuoti [...], nes yra priešingos fundamentalesiems ugdymo principams [...]“ (DIM punktas Nr. 79). Reikia pabrėžti, kad krikščioniškasis ugdymas ir katalikiška mokykla pirmiausia matomi kaip to tikėjimo išpažinėjams skirtas ugdymas ir institucija, kurios tikslas – prisidėti prie gerų piliečių ir gerų krikščionių ugdymo (DIM punktai Nr. 54, 84, 85). Verta atkreipti dėmesį, kad ugdymo turinys šiame dokumente plačiau neaptariamas, nedetalizuojama, kaip turėtų atrodyti vertybinis-moralinis ugdymas ar dvasinė formacija. Plačiau neaptartas ir sekuliarių mokslų santykis su tikėjimo klausimu. Reikia pažymėti, kad šiame dokumente pirmą kartą paminima lytinio švietimo (angl. *sex-education*) tema, vis dėlto tekste ji lieka reikšmingiau neišplėtotą. Konstatuojama, kad „[...] klaidingai manoma, kad taip vadinamas lytinis švietimas gali apsaugoti jaunuolius nuo sensualizmo pavojaus [...]“ (DIM punktai Nr. 65–68). Kaip ir minėta, DIM skiriama dėmesio Bažnyčios misijos teologiniam pagrindimui, kuriuo remiantis bandoma parodyti ir Bažnyčios dalyvavimo ugdant būtinumą ir metafizinę svarbą, o kartu ir jos teisę ugdyti. Čia teisė į ugdymą suprantama a) bažnytinės-institucinės teisės ir b) teologinės-filosofinės prasmų kontekste, kas, kaip matysime vėliau, ganėtinais reikšmingai skyrėsi nuo vėlesniuose dokumentuose pateikiamos *teisės į ugdymą* sąvokos vartosenos.

2 lentelė. Sąvokų vartojimo dažnumas

	Žmogiškasis asmuo [Angl. Human person]	Orumas [angl. Dignity]	Vargšai [angl. Poor]	Šeima [angl. Family]	Valstybė [angl. State]	Teisė [angl. Right to]	Bendruomenė [angl. Community]	Mokytojas [angl. Teacher]	Lyt. Santykiai [angl. Sex]	Santykis [angl. Relation]	Tarpkultūrinis [angl. Intercultural]
Divini Illius Magistri (1929)	0	1	0	51	54	9	1	15	4	0	0
Gravissimum Educationis (1965)	0	0	1	8	2	4	6	9	4	1	0
Katalikiška mokykla [angl. The Catholic School] (1977)	1	1	2	6	9	3	29	23	0	6	0
Pasauliečiai katalikai mokyklose: tikėjimo liudininkai [angl. Lay Catholics in Schools: Witnesses of Faith] (1982)	20	8	1	8	9	4	34	63	0	16	0
Edukacinis vedimas žmogiškajai meilei [angl. Educational Guidance in Human Love] (1983)	11	10	0	28	10	1	11	37	122	15	0
Religinė udymo dimensija katalikiškoje mokykloje [angl. The Religious Dimension of Education in a Catholic School] (1988)	18	5	3	19	9	2	24	89	5	23	0
Pašvęstieji asmenys ir jų misija mokykloje [angl. Consecrated Persons and their Mission in School] (2002)	15	13	26	12	6	1	42	8	0	33	10
Ugdyti drauge katalikiškose mokyklose [angl. Educating Together in Catholic Schools] (2007)	2	0	2	14	2	0	63	6	1	24	0
Ugdant tarpkultūrinį dialogą katalikiškose mokyklose [angl. Educating to Intercultural Dialogue in Catholic Schools] (2013)	11	11	0	13	6	6	32	27	1	55	52

ir katalikiškos mokyklos (angl. Catholic school) sąvokos, vis dėlto jų vartojimas ir ryšys nepaiškinamas. DIM juntama klasikinės filosofinės antropologijos įtaka, t. y. žmogus kaip racionalios ir valingos būtybės iš dvasios ir kūno ugdymas, turintis transcendentinį ir išganomąjį tikslą (DIM punktą Nr. 58). Šiuo požiūriu tiek Bažnyčios, tiek mokyklos kaip krikščioniškojo ugdymo institucijos tikslai yra tapatūs

(DIM punktas Nr. 58). DIMaptariant krikščioniškojo ugdymo ir katalikiškos mokyklos išskirtinumą, teikiamas prioritetas moraliniam ir vertybiniam ugdymui bei dvasinei formacijai (DIM punktai Nr. 46, 54, 95), kita vertus, neatmetamas pasaulietinių reikalų ir sekuliarių mokslų (ar turinių) mokymas (DIM punktai Nr. 54, 87). Apie glaudų tikėjimo ir ugdymo ryšį byloja doku mento ištara „neutralių“ mokyklų atžvilgiu: „[...]vadinamosios neutralios ar pasaulietinės mokyklos [...] praktikoje negali egzistuoti [...], nes yra priešingos fundamentaliesiems ugdymo principams [...]“ (DIM punktas Nr. 79). Reikia pabrėžti, kad krikščioniškasis ugdymas ir katalikiška mokykla pirmiausia matomi kaip to tikėjimo išpažinėjams skirtas ugdymas ir institucija, kurios tikslas – prisidėti prie gerų piliečių ir gerų krikščionių ugdymo (DIM punktai Nr. 54, 84, 85). Verta atkreipti dėmesį, kad ugdymo turinys šiame dokumente plačiau neaptariamas, nedetalizuojama, kaip turėtų atrodyti vertybinis-moralinis ugdymas ar dvasinė formacija. Plačiau neaptartas ir sekuliarių mokslų santykis su tikėjimo klausimu. Reikia pažymėti, kad šiame dokumente pirmą kartą paminima lytinio švietimo (angl. sex-education) tema, vis dėlto tekste ji lieka reikšmingiau neišplėtotą. Konstatuojama, kad „[...] klaidingai manoma, kad taip vadinamas lytinis švietimas gali apsaugoti jaunuolius nuo sensualizmo pavojaus [...]“ (DIM punktai Nr. 65–68). Kaip ir minėta, DIM skiriama dėmesio Bažnyčios misijos teologiniam pagrindimui, kuriuo remiantis bandoma parodyti ir Bažnyčios dalyvavimo ugdant būtinumą ir metafizinę svarbą, o kartu ir jos teisę ugdyti. Čia teisė į ugdymą suprantama a) bažnytinės-institucinės teisės ir b) teologinės-filosofinės prasmės kontekste, kas, kaip matysime vėliau, ganėtina reikšmingai skyrėsi nuo vėlesniuose dokumentuose pateikiamos teisės į ugdymą sąvokos vartosenos.

Apibendrinant DIM akivaizdu, kad dokumente bandoma atskleisti ugdymo ir krikščioniškojo tikėjimo ryšio svarbą, ją mėginant pagrįsti tiek teologiškai, tiek filosofiškai, tiek ir antropologiškai. Tokia pozicija veikiausiai buvo nulemta laicizmo, komunizmo ir nacionalsocializmo sociopolitinių naratyvų ryškėjimo to meto Europoje. Būtent šiuo ugdymo ir dvasinio matmens sąsajos išryškiniu iš esmės siekiama parodyti ir pačios Bažnyčios reikšmę bei svarbą ugdomojoje veikloje, o per tai ir apginti jos bei tėvų (kaip tikinčiųjų) teisę į tokio ugdymo galimybę. Vertinant dokumento turinį, iš esmės galima sutikti su Santos ir Holanda pastaba, teigiančia, kad DIM galima matyti kaip mėginimą išlaikyti Bažnyčios poziciją sparčiai besikeičiančiame pasaulyje (2020).

Gravissimum Educationis (1965) (toliau – GE)

Kitas reikšmingas Bažnyčios dokumentas ugdymo klausimu pasirodė II Vatikano susirinkime 1965 metais. Katalikiškojo ugdymo tyrėjų vertinimu, tai buvo per platus ir neįkvepiantis (McClelland, 1991), iš dalies atkartojęs jau minėto DIM turinį dokumentas, kuris, be kita ko, atskleidė, kad Bažnyčia neturinti nieko naujo pasakyti ugdymo klausimu (Keltly, 1999). Popiežiaus emerito Josepho Ratzingerio manymu, tai buvo

„gana silpnas dokumentas“ (Ratzinger, 1966, p. 254). Lyginant GE su jo pirmtaku DIM, pradedamas gvildinti universalios žmogaus teisės į išsilavinimą klausimas, t. y. ugdymas (angl. *education*) pradedamas matyti kaip universalus bendrasis gėris, reikalingas žmogui nepriklausomai nuo jo amžiaus, lyties, ekonominės, kultūrinės ar socialinės padėties (GE, punktas Nr. 1). Tokio universalios žmogiškosios prigimties diskurso plėtotė nebūtų buvusi įmanoma, jei ne II Vatikano susirinkimo antropologinis posūkis, gana aiškiai atsispindėjęs kituose susirinkimo dokumentuose, kaip antai *Dignitatis Humanae Nostra Aetate* – apie Bažnyčios santykį su nekrikščioniškomis religijomis, *Gaudium et Spes* – apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje ir kt.. Šis posūkis, nors pačiame GE matomas tik netiesiogiai, gana ryškiai pabrėžė žmogaus asmens nelygstamą kilnumą, kylantį iš jo prigimtinio panašumo į Dievą. Iš biblinės antropologijos postulatų kylantis žvilgsnis į žmogų kaip pirmiausia į santykio būtį (Laumenskaitė, 2014), sukurtą pagal Dievo atvaizdą ir per Kristų kviečiamas panašėti į Jį, turėjo padaryti nemenką įtaką ugdymo minties plėtotei įvairiais aspektais. Kaip vieną iš tokių reikšmingų temų, iki tol nefigūravusių Bažnyčios ugdymo dokumentuose, aptinkame nepasiturinčiųjų švietimo klausimą: „[...] kad katalikiškos mokyklos vykdytų savo funkciją ypač besirūpindamos skurstančiais [...]“ (GE, 9). Dokumente pirmą kartą paminimas ir kito tikėjimo asmenų ugdymas katalikiškoje mokykloje: „[...] Bažnyčiai labai mielos tos katalikiškos mokyklos, kurias lanko mokiniai ne katalikai“ (GE, 9). Nors tiesiogiai deklaracijos tekste apie tai nekalbama, bet darytina išvada, kad GE leidžia katalikams lankyti ir nekatalikiškas mokyklas, kuriose skiriama dėmesio moralei ir religiniam auklėjimui: „Bažnyčia [...] turi padėti tiems, kas mokosi nekatalikiškose mokyklose [...]“, „Bažnyčia pasitiki pasaulietine valdžia, kuri [...] atsižvelgdama į religijos laisvę, padeda šeimoms, kad ugdymas mokyklose atitinktų jų individualius religinius ir moralinius principus“ (GE, 6, 7). Tokiu būdu atsisakoma dar DIM akcentuoto draudimo katalikams lankyti nekatalikiškas mokyklas (plg. DIM 79, 82, 84). Tokie, nors ir minimaliai GE išreikšti ugdymo minties pokyčiai turėjo būti įkvėpti pasikeitusios Bažnyčios pozicijos bei jos pakitusio savęs suvokimo. Apie tai mums byloja labiau dialogiškas diskurso tonas: antai GE vietoje DIM plačiai naudotos „teisės į ugdymo misiją“ ištaros, pereinama prie pozityvios Bažnyčios „pareigos“ (angl. *duty*) ugdyti, kuri visame tekste paminima vos vieną kartą (GE, 3). Gerokai drąsiau nei tai buvo DIM, imama plėtoti komunikacijos (angl. *communication*) su pasauliu tema.

Palyginti su DIM, GE dokumente daugiau paaiškinamos krikščioniškojo ugdymo ir katalikiškos mokyklos sąvokos, kas padeda susidaryti aiškesnį jų santykio vaizdą. Čia mokykla įvardijama kaip konkretus krikščioniškojo ugdymo instrumentas. GE daug aiškiau nei DIM artikuluojami katalikiškos mokyklos tikslai (GE, 2, 8). Greta dvasinių išryškinami ir pasaulietiniai-kultūriniai: visuminio asmenybės augimo vieta, kurioje žinios yra pateikiamos tikėjimo šviesoje, bendruomeninėje evangelinės laisvės ir meilės dvasia persmelktoje atmosferoje (GE, 8). Pažymėtina, kad GE pereinama nuo mokyklos kaip

institucijos prie mokyklos kaip bendruomenės sampratos. Nors pačiame GE randame tik tokio mąstymo užuomazgą, o ne iki galo artikuliuotą mokyklos-bendruomenės temą, vis dėlto jos yra gana svarbios, palyginti su griežta mokyklos kaip institucijos samprata, pateikiama DIM (plg. GE, 8; DIM, 55, 77)

Darytina išvada, kad *Gravissimum Educationis* negali būti matomas atsietai nuo II Vatikano susirinkimo įvykio ir jo nutarimų. Šiuo požiūriu *Gravissimum Educationis* turėtų būti matomas kaip vienas iš ankstyvųjų mėginimų pačioje Bažnyčioje prabilti apie ugdymą remiantis nauja pačios Bažnyčios savivoka moderniam pasaulyje.

Katalikiška mokykla [angl. The Catholic School (1977)] (toliau – CS)

Dokumentas pozicionuojamas kaip *Gravissimum Educationis* papildymas ir aiškinimas (CS, 1, 2). Whittle'o teigimu, šio dokumento atsiradimo nevaržė II Vatikano susirinkimo laiko rėmai, tad jame akivaizdžiai daugiau dėmesio skiriama esmingesnei ugdymo klausimo plėtotei (Whittle, ten pat). Grace'o teigimu, dokumentu Bažnyčia įgyvendino dar popiežiaus Jono XXIII įvardytą *aggiornamento*. (lt. *sudabartinimo*) principą (Whittle, ten pat). Dokumente paliečiami jos šiandienės problematikos, turinio, tapatumo aspektai (plg. CS 33–63). Lyginant CS su ankstesniais dokumentais, Bažnyčia pastebimai atsisako griežtos vertikalės ugdymo klausimu, kaip kad matyti DIM, ir pereina prie labiau horizontalių santykių: „[...] pasauliečių įsitraukimas į katalikišką mokyklą [...] yra kvietimas bendradarbiauti su vyskupais“ (CS, 71). Pažymėtina, kad dokumento tekste mažiau naudojamas teologinis-filosofinis diskursas. Vietoje jo mėginama kalbėti kuo platesnei auditorijai suprantama kalba. Antai 26 punkte, vengiant ankstesniems dokumentams būdingo teologinio kalbėjimo, akcentuojama mokyklos misija, kuria mokiniams padedama rasti gyvenimo ir tikėjimo integraciją (44). CS daug labiau išryškina bendruomeninį mokyklos aspektą. Čia bendruomenė suprantama kaip „susitikimo vieta“, kurioje vertybės ir tikėjimo patirtis „[...] yra aktyviai išgyvenama“ (CS, 32, 53). Palyginti galima pateikti dokumente vartojamą sąvoką „bendruomenė“: CS pavartota 29, GE – 6, o DIM tik 1 kartą (žr. 2 lentelę). Dokumente bendruomenė matoma imperatyviai, kaip privalomas katalikiškos mokyklos elementas (32), tačiau nedetalizuojama, kaip konkrečiai kuriama (ar kuriasi) bendruomeninė dinamika, ką reiškia „dalytis krikščioniškąja vizija“, kas yra tos „komunikuojamos vertybės“ ir kaip turėtų vykti jų perdavimas. Į šiuos svarbius klausimus dokumente nepateikiama konkrečių atsakymų.

Lyginant CS su ankstesniais dokumentais nebeneigiama ir kitokio vertybinio ugdymo ar kitokių, t. y. pasaulietinių, mokyklų egzistavimo galimybė (31, 36, 50), akcentuojamas katalikiškos mokyklos atvirumas kitoniškumui (57), bendradarbiavimas su kitomis krikščioniškomis denominacijomis ar net valstybinėmis mokyklomis (67). Kitaip tariant, aiškiai atsisakoma gynybinio diskurso.

Verta pažymėti, kad CS mėginama detalizuoti ugdymo turinį katalikiškoje mokykloje, vis dėlto tai yra daroma ne techniniu-instrumentiniu lygmeniu, bet labiau filosofiniu-koncepciniu: nurodoma, kad principiniu lygmeniu ugdymo turinys katalikiškoje mokykloje turi apimti du laukus: a) „tikėjimo ir kultūros“ (CS, 38) bei b) „[...] asmeninę tikėjimo ir gyvenimo integraciją“ (CS, 44). Detaliau šią koncepciją aptarti reikėtų atskiros filosofinės studijos, vis dėlto pats faktas, kad tokia tema jau artikuliuojama Bažnyčios dokumentuose apie ugdymą, yra savaime įdomus. CS išskirtinis pasirodė dar ir tuo, kad pirmą kartą bent kiek sistemiškiau atkreipia dėmesį į katalikiškajam ugdymui grėsmę keliantį elitizmą „[...] kai kuriose šalyse katalikiškos mokyklos rizikuoja pateikti „anti- liudijimą“ į savo mokyklas priimdamos daugumą vaikų iš pasiturinčių šeimų“ (58). Tokia išstara nors ir netiesiogiai, bet rodo nuoseklią minties tąsą ir ryšį su *Gravissimum Educationis* (GE, 9, CS, 58).

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad Bažnyčia ugdymo tema pereina nuo grynai normatyvinio ir reakcingo kalbėjimo apie ugdymą prie labiau realistinio, praktine mokyklų patirtimi grįsto kalbėjimo. Jau vien tas faktas, kad dokumento pavadinimas suformuluotas anglų, o ne lotynų kalba, rodo tam tikrą komunikacinę Bažnyčios pastangą, kuri gana ryškiai atsispindi CS teksto turinyje. Palyginti su ankstesniais dokumentais, CS išskirtinis tuo, kad kur kas daugiau dėmesio jame atkreipiama į mokyklos bendruomenę, mokyklos santykį su kitų tikėjimų atstovais bei pasauliečių vaidmenį mokykloje. Tokia šių temų plėtotė taip pat galėtų būti aiškinama II Vatikano susirinkimo nuostatų kontekste.

Pasauliečiai katalikai mokyklose: tikėjimo liudininkai [angl. Lay Catholics in Schools: Witnesses of Faith] (1982) (toliau – LCS)

LCS tai dokumentas, kuriuo mėginama išplėsti ir plačiau aiškinti katalikų pasauliečių vaidmens katalikiškoje mokykloje specifiškumą. Dėl šios priežasties sąvoka „mokytojas“ (angl. *teacher*) LCS pavartota 63 kartus, CS – 23, GE – 9, o DIM – 15. Dokumente mokytojas net kelis kartus pristatomas kaip katalikiškos mokyklos identiteto esmė, „[...] dvasinio įkvėpimo šaltinis“, „asmuo, atliekantis specifinę misiją Bažnyčioje“ (LCS, 1, 5, 16, 23 ir kt.). Kitaip tariant, Bažnyčia šiuo dokumentu ima „traktuoti“, kad mokyklos „katalikiškumas“ iš esmės priklauso nuo jos mokytojų „katalikiškumo“ ir gebėjimo liudyti savąjį tikėjimą mokyklos bendruomenėje. Tai leidžia teigti, kad dokumentu žengiamas dar vienas žingsnis katalikiškos mokyklos deinstitutionalizavimo link. Tokio minties judesio užuomazgų galėjome matyti jau GE turinyje. Atkreiptinas dėmesys, kad LCS mėginama kalbėti jau ne vien tik krikščioniškos institucijos darbuotojams, bet apskritai tikintiesiems, kurie dirba su tikėjimu ar konkrečia religija nesusijusiose ugdymo institucijose (LCS plg. 53–55). Tad čia ganėtina akivaizdžiai išryškėja ir apaštalavimo ar tikėjimo sklaidos aspektas, kuris perkeliamas iš struktūrinio-institucinio į individo lymenį. Pažymėtina, kad LCS toliau nuosekliai plėtojama bendruomenės tema. Čia sąvoka pavartojama 34 kartus (palyginti su CS – 29 kartus) (žr.

2 lentelę). LCS bendruomeninį mokyklos aspektą sieja su žmogaus kaip komunikuojančios, bendruomeniškumui pašauktos būties postulatu (22). Apibendrinus LCS reikia pasakyti, kad čia neaptinkame naujų temų, kita vertus, pastebimai plėtojamos ankstesniuose dokumentuose pradėtos temos – mokyklos kaip bendruomenės, mokyklos tapatumo, didesnio pasauliečių vaidmens, horizontalių bendruomeninių santykių temos.

Edukacinis vedimas žmogiškajai meilei [angl. Educational Guidance in Human Love] (1983) (toliau – EGHL)

Kitas Bažnyčios dokumentas koncepciniu lygmeniu aptarė seksualinės moralės, žmogaus seksualumo klausimus ir jų implikacijas ugdymui. Prielaidas kalbėti tokiais temomis sukūrė keli veiksniai. Viena vertus, Bažnyčios postuluojamas visuminis asmens ugdymas, kita vertus, po II Vatikano susirinkimo įvykęs antropologinis posūkis, kuriame žmogus imamas matyti pirmiausia kaip santykiška būtis. Natūralu, kad iki II Vatikano susirinkimo ši tema Bažnyčios ugdymo diskurse negalėjo būti esmingiau išplėtotą. Tai matyti iš vos keleto eilučių, skirtų šiam klausimui enciklikoje *Divini Illius Magistri* (DIM, 65–68) 1929 metais. EGHL įvadinėje dalyje aiškiai nurodoma, kad tai yra *Gravissimum Educationis* tęsinys, kuriuo imamas žmogaus seksualumo, moralumo ir krikščioniškumo santykio ugdant problematikos. Dokumente išdėstoma krikščioniško seksualumo koncepcija (EGHL, 22–33), jos svarbos antropologinis ir filosofinis pagrindimas. Atsispiriant nuo asmens kaip santykiškos, jungtviškos, būties postulato (17) plėtojama nauja antropologinė samprata, kurios tik tam tikras užuomazgas buvo galimama matyti ankstesniuose dokumentuose. Čia akcentuojamas asmens savęs dovanojimas per meilę (16); žmogaus kūnas atskleidžia ir išreiškia asmenį (22). Žmogaus kūno jungtvišką prigimtį, pasireiškianti per lyčių skirtingumą (22), žmogaus asmens buvimas lytišku atskleidžia jo abipusiškumą ir savęs dovanojimo galimybę (24), o kartu tai yra ir skirtingumo bei lygiavertiškumo savo orumu ir prigimtimi implikacija (25). Tai leidžia dokumento autoriams teigti, kad taip suprasta žmogaus prigimtis nurodo į jį kaip į santykišką būtį jau ne vien tiek biologine ar sociologine, bet ir teologine prasme. Seksualumas matomas kaip pašaukimas realizuoti meilę ir savęs dovanojimą kitam iš meilės, tačiau dėl prigimtinių nuodėmės pasekmių šis seksualumo suvokimas nebėra savaime suprantamas, jis lieka įrašytas giliai žmogaus prigimtyje kaip prigimtinio jo tyrumo aidas (26) išlikdamas tik etikos srityje (27). Tokiame kontekste ugdymas yra matomas kaip konkretus instrumentas, galintis padėti rekonstruoti prigimtinių nuodėmės suterštą seksualumo klausimą. Taigi, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip ugdymo turinio klausimas, atsiskleidžia kaip didžiulį visos paradigmos kaitos potencialą turintis minties judesys. Asmens seksualumo klausimas atveda prie naujos žmogaus sampratos, kuri turėtų būti komunikuojama Bažnyčios ugdymo misijoje. Dokumente taip pat pabrėžta, kad fundamentaliklausimo svarba paskatino Bažnyčią kalbėti ne tiek mokyklos, kiek apskritai viso ugdymo plotmėje, t.

y. apimant ugdymą šeimoje, katechezėje, bažnytinėje bendruomenėje ir kituose ugdymo veikla užsiimančiuose dariniuose (48–68). Mokyklos institucijai dokumenteatskirai skiriama dėmesio, aptariant mokytojų ir tinkamos medžiagos paruošimą(76–93). Apibendrinus visa tai, dera pasakyti, kad tai pirmas esmingesnis ugdymo turinioklausimą aptaręs dokumentas moderniosios Bažnyčios ugdymo minties istorijoje. Jis pateikė gilių Bažnyčios teologinių, filosofinių ir antropologinių apmąstymų vaisius ir pamėgino juos pasiūlyti ugdymo sričiai. Kaip matysime iš vėlesnių dokumentų analizės, ateityje ši tema tampa viena iš svarbiausių Bažnyčios ugdymo diskurso plėtotėje.

Religinė ugdymo dimensija katalikiškoje mokykloje [angl. The Religious Dimension of Education in a Catholic School] (1988) (toliau – RDE)

Dokumentas įvardijamas kaip *Gravissimum Educationis, The Catholic School* ir *Lay Catholic in Schools* papildinys (RDE punktas Nr. 1, 2), įdomus tuo, kad jo turinys konstruojamas atsispiriant nuo dviejų skirtingų, tačiau susijusių teminių aspektų: pirma, matomas netikinčių ar kitų tikėjimų išpažinėjų pasirinkimas lankyti katalikiškas mokyklas ir iš to kylanti katalikiškos mokyklos tapatumo problema (RDE, 3, 6). Antra, krikščioniškasis ugdymas ar net religija matomi kaip galintys pateikti atsakymus į šiuolaikinio jaunimo egzistencinę problematiką (21). Tokia dviguba problema sprendžiama dokumento autoriams pasiūlant religinio matmens sąvoką. Tad visą dokumentą galima matyti pagal tai, kaip bandoma eksplikuoti „religinio matmens“ raiškos vietas katalikiškoje mokykloje ir kaip jis turėtų padėti jaunam žmogui pastebėti egzistenciškai gilesnius ir prasmingesnius tikrovės matmenis, o kartu ir tapti katalikiškos mokyklos tapatumo laidu. Religinis matmuo, pasak dokumento autorių, aptinkamas: a) mokyklos klimato, b) asmeniniame kiekvieno mokinio vystymėsi, c) įsteigtame kultūros ir Evangelijos santykiyje, d) žinias pateikiant tikėjimo šviesoje (1). Vis dėlto, kas konkrečiai yra ši „religinė dimensija“ ar religinis turinys, tekste tiesiogiai nepaaiškinama, paliekama vietos plačiai interpretacijai.

Kiekybiniu požiūriu analizuojant RDE, itin dažnai vartojama mokytojo (angl. *teacher*) sąvoka. Ji tekste aptinkama net 89 kartus, t. y. dažniau nei bet kuriame kitame analizuotame dokumente (plg. EGHL – 37, LCS – 63, CS – 23). Tad akivaizdu, kad Bažnyčia, plėtodama mokyklos tapatumą, vis labiau ima remtis mokytojo sąvoka. Apibendrinus RDE dera pažymėti, kad jame beveik nesiremiama EGHL išdėstyta nauja asmens kaip santykio būties antropologine samprata, bet veikia grįžtama prie klasikinės filosofinės antropologijos. Dokumente nevengiama kiek painaus ir mažam skaitytojų ratui suprantamo kalbėjimo, kaip antai: „mokyklos klimatas turėtų būti persmelktas evangeline laisvės ir meilės dvasia“ (25) arba „katalikiška mokykla įkvėpimo ir stiprybės semiasi iš Evangelijos“ (47). Aptariamasis mokyklos aplinkos evangelinis neturtas (27), tačiau tokio neturto ištara lieka nepaaiškinta ir plačiau neišplėtotą. Atsižvelgiant į tai, labai sunku įvertinti

dokumento praktinę naudą mokyklos bendruomenėms ar pačiai ugdymo sampratos plėtotei.

Pašvęstieji asmenys ir jų misija mokykloje [angl. Consecrated Persons and their Mission in School] (2002) (toliau – CP)

Šis dokumentas skirtas pašvęstojo gyvenimo atstovų dalyvavimui ugdymo misijoje apmąstyti (CP, punktas Nr. 3), kaip ypatingos formos ir išskirtinės svarbos apaštalavimo darbą ugdant (CP punktas Nr. 6). Pašvęstojo gyvenimo atstovai savo apsisprendimu vienuoliniam gyvenimui yra matomi kaip komunikuojantys „radikalų liudijimą“ (CP, 20) ir krikščioniškojo gyvenimo pavyzdį, kuris tampa ir pamatiniu krikščioniškojo edukacinio akto motyvu. Kitaip tariant, pašvęstojo gyvenimo atstovo asmeninis santykis su Kristumi ir Bažnyčia bei savuoju žmogiškumu matomas per vienuolinio gyvenimo priėmimą, tampa esminiu liudijimu to, kas yra žmogus giliaja prasme (CP, 1–28). Tai leidžia dokumento autoriams į pirmą planą iškelti santykio, kaip esminės liudijimo, o per tai ir edukacinio veiksmo, kategoriją, kuri ankstesniuose dokumentuose nebuvo rimčiau išplėtotą. Toks žmogaus kaip santykiškos būties temos iškėlimas, kuris dokumente pateikiamas veikiau kaip patirties refleksija, o ne filosofinis-teologinis konstruktas, paradoksaliai reikalauja iš naujo apmąstyti antropologinę sampratą. Dokumento autoriai tai daro keliose vietose, kur greta racionalios žmogaus prigimties, kuri būdinga neotomistinei klasikinei filosofinei antropologijai, įtraukiamas santykiškumo (angl. *relationality*) matmuo: „asmuo apibrėžiamas per jo racionalumą [...] ir santykišką prigimtį, t. y. dėl savo santykių su kitais asmenimis“ (CP, 35, 43, 66). Atkreiptinas dėmesys, kad šiais punktais edukacinė mintis pastebimai aiškiai vėl atsigręžia į II Vatikano susirinkimo mintį ir į biblinę antropologiją, taigi grįžtama prie EGHl pateiktos asmens sampratos, nuo kurios buvo atsitraukta RDE dokumente. Būtent plačiau formuluojama antropologinė samprata leidžia šį dokumentą išskirti kaip konceptualiai gilesnį, kuriantį implikacijas visai ugdymo minties plėtotei. Kaip vienas iš tokių naujo žvilgsnio pavyzdžių galėtų būti bendruomenės tema. Ši tema čia sulaukia rimtesnio dėmesio nei ankstesniuose dokumentuose. Antai asmens santykiškumo kaip panašumo į Dievą aspekto įtraukimas leidžia plėtoti bendrystės dvasingumo (angl. *spirituality of communion*) temą, suteikiant jai gerokai didesnę teologinę svorį ir atskleidžiant jos dinamikos svarbą ir reikšmę (CP, 15, 16).

Minima santykiškumo tema persikelia į pašvęstojo gyvenimo asmenų dalyvavimo ugdymo misijoje struktūrinius apmatius, kurie pateikiami 29 punkte. Jame evangelizacija derinama su santykiškumo klausimu. Visame CP matomas mėginimas pašvęstojo gyvenimo atstovų dalyvavimą ugdymo misijoje matyti minėtojo antropologinio santykiškumo kontekste. Antai 43 punkte nurodoma, kad pašvęstojo gyvenimo atstovų dalyvavimas ugdymo misijoje susijęs su „[...] įsipareigojimu stiprinti asmens santykiškumo dimensiją bei steigti autentišką edukacinį santykį [...]“ (CP, 43). Nesunku pastebėti, kad tai kuria implikacijas dialogiškam,

priimančiam ugdymui (44), kuriame, nors ir esama asimetriškos ugdytojo ir ugdytinio sąveikos, visi traktuojami kaip lygiaverčiai savo neatimamu orumu, kylančiu dėl asmens pašauktumo panašėti į Dievo atvaizdą (45).

Lygiavertiškumo ir santykiškumo antropologinis postulatų sudaro prielaidų naujoms ugdymo temoms, pavyzdžiui, tarpkultūriniam ugdymui. Dokumente teigiama, kad „[...] tarpkultūrinis ugdymas iš esmės remiasi santykiškuoju modeliu, kuris yra atviras abipusiškumui (angl. *Reciprocity*)“ arba kad „[...] dialogas tarp kultūrų randasi kaip vidinis žmogaus prigimties poreikis [...]“ (66). Ši tarpkultūriškumo (angl. *intercultural*) sąvoka CP aptinkama 10 kartų, o pirmiau aptartuose dokumentuose jos nėra. Taip pat atsiranda ir neformaliojo ugdymo (angl. *non-formal*) sąvoka. Ji tekste aptinkama vos du kartus (CP, 40, 73), o kituose dokumentuose ji neminima. Tačiau čia neformalusis ugdymas suprantamas kaip skirtas pirmiausia tiems, kurie neturi galimybių dalyvauti formaliojo ugdymo procese: „[...] kitas svarbus evangelizacijos ir humanizacijos laukas – neformalusis ugdymas, tai yra toks, kuris skirtas tiems, kas neturi prieigos prie normalaus švietimo“ (CP, 40). Reikia pasakyti, kad dokumente minimas asmens nelygstamo orumo postulavimas įgalina Bažnyčių ugdymo misijoje atsigręžti į nepasiturinčius asmenis, negalinčius dalyvauti švietimo procese. Dėmesys vargšams (angl. *poor*) šiame dokumente ypač aiškiai išreikštas: net 19 kartų (plg., CST – 5, RDE – 3, CS – 2 kartus). Apibendrinus CP, dera pasakyti, kad tai bene rimčiausias mėginimas Vatikano II susirinkimo nuostatas pritaikyti ugdymo sričiai. Nelygstamo asmens orumo tema sukūrė implikacijas ugdymo sampratos tolesnei plėtotei įtraukdama santykiškumo, dialogiškumo, nepasiturinčiųjų įtraukimo, tarkultūrinio ugdymo temas, kurios ankstesniuose dokumentuose nebuvo rimčiau plėtos.

Ugdyti drauge katalikiškose mokyklose [angl. Educating Together in Catholic Schools] (2007) (toliau – ETC)

Pasak tuometinio Katalikiškojo ugdymo kongregacijos prefekto Zenon Grocholewski, ETC norėta pasiūlyti refleksijos taškus mąstymui apie pasauliečių ir pašvęstųjų bendradarbiavimą bei paskatinti formaciją šioje srityje (Fides News Agency, 2007). Įvadinėje dalyje teigiama, kad šiuo dokumentu norima aptarti tris pagrindinius pasauliečių ir pašvęstųjų bendradarbiavimo aspektus: 1) bendrystę ugdymo misijoje, 2) formacijos poreikį, 3) atvirumą kitiems kaip tokios bendrystės rezultatą (ten pat, 7). Pažymėtina, kad bendruomenės sąvoka čia pavartota net 63 kartus, t. y. daugiausiai nei kuriame kitame analizuotame dokumente (žr. 2 lentelę), tad nuosekliai matomas bendruomeniškumo temos plėtojimas visoje Bažnyčios mintyje. Čia taip pat aptinkame antropologinį pagrindimą, kuris leidžia plėtoti šią bendruomeniškumo temą: antai „[...] katalikiška mokykla yra ugdanti bendruomenė, mokykla, skirta asmeniui ir susideda iš asmenų [...]“ (13). Tokia asmens sąvokos vartosena rodo, kad dokumente taip pat kreipiamas labai aiškus dėmesys į santykio dimensiją. Pasauliečių ir pašvęstųjų darbas ugdymo misijoje

matomas kaip bendrystės, o kartu autentiško katalikiškojo ugdymo ženklas. Būtent pasauliečių ir pašvęstojo gyvenimo atstovų bendrystė katalikiškoje mokykloje atkreipia dėmesį ir į dar vieną katalikiškajam ugdymui aktualią temą – pašaukimų pastoraciją (ten pat, 40). Ši tema jungia CP ir LCS dokumentus, tačiau visiškai išvystoma tik ETC. Kaip pažymėjo Angelo Vincenzo Zani, kongregacijos pasekretoris, dokumento atsiradimą lėmė laiko ir vietos aplinkybės: katalikiškojo ugdymo įstaigos, veikiančios suvaržytos tikėjimo laisvės sąlygomis, mokyklos, kurių daugumą populiacijos sudaro nekrikščionys, galiausiai, spartus pašvęstojo gyvenimo atstovų skaičiaus mažėjimas ugdymo institucijose (Fides News Agency, 2007). Bendruomeniškumo temos plėtojimas išryškina ir šeimos įtraukimo į ugdymo procesą svarbą (ETC, 48), akcentuojamas bendradarbiavimas su civiline valdžia, parapijomis, tarptautinis mokyklų bendradarbiavimas (ten pat, 47–53). Vertinant ETC tikėtina, kad juo Bažnyčia norėjo atkreipti dėmesį į bendruomenės reiškinį, suteikti tiek antropologinį, tiek teologinį pagrindimą ugdymo misijai ir tokiu būdu sustiprinti pačią bendruomeninę dinamiką tiek lokaliu, tiek globaliu lygmeniu.

Ugdant tarpkultūrinį dialogą katalikiškose mokyklose [angl. Educating to Intercultural Dialogue in Catholic Schools] (2013) (toliau – EID)

Šiame dokumente imamas tarpkultūrinio dialogo ir jo ugdymo katalikiškoje mokykloje tematikos. Tema, kuri buvo aptikta ankstesniuose dokumentuose vos keletą vietų (žr. 2 lentelę), šiame dokumente gerokai išsamiau išplėtojama. Mėginama konceptuali lygmeniu parodyti tarpkultūrinio ugdymo prielaidas ir aptarti galimai tokio ugdymo sukeltą įtampą katalikiškose mokyklose. Apibendrinant dokumento tekstą pažymėtina, kad asmens santykiškumo ir besąlygiško orumo pripažinimas ir jo teigimas tampa būtent ta prielaida, kuria pagrindžiamas tarpkultūrinis ugdymas. Šioje vietoje Bažnyčia gana aiškiai atskiria krikščioniškąją antropologiją nuo humanistinės, nurodydama, kad asmuo atsiranda, t. y. visiškai apreiškiamas tik Kristaus įvykio dėka – kaip sukurtas pagal Jo atvaizdą ir kviečiamas tapti panašus į Kristų (EID punktas Nr. 35). Šis „vertikalusis“ Dievo ir žmogaus santykis įgalina rasti „horizontalųjį“ žmogaus ir žmogaus santykį, per kurį prigimtinis žmogaus orumas yra atpažįstamas ir įveiklinamas. Būtent minėtasis „vertikalusis“ santykio matmuo (ten pat, 35–36) tampa būtina sąlyga tiek krikščioniškajai tapatybei, tiek ir realiam tarpkultūriniam dialogui rasti. Vadovaujantis tokia krikščioniška antropologine pozicija, katalikiška mokykla tampa ta vieta, kuri konceptualiai turėtų imtis tarpkultūrinio ugdymo.

Kaip ir galima tikėtis iš programinio lygmens dokumento, jame nepateikiama konkrečių tarpkultūrinio ugdymo priemonių, bet veikia brėžiamos principinės gairės. Ugdant tarpkultūriškumą EID akcentuojama *curriculum* svarba (64), taip pat aptariamas dileminis religijos mokymas. Potenciali įtampa dokumente išsprendžiama religijos mokymą atskyrus nuo katechezės (74–75). Čia neišvengiamai kyla

klausimas, ar toks atskyrimas pagrindžiamas ir ar dėl to nenukenčia pats religijos mokymas. Į šiuos klausimus dokumento autoriai atsakymo nepateikia. Taip pat verta paminėti, kad dokumente ganėtinai menkai dėmesio skiriama mokytojo vaidmeniui, nepaliečiamas itin aktualus mokytojų, išpažįstančių kitą religiją, klausimas (82–83). Remiantis EID tekstu kitų religijų atstovams ar netikintiesiems nedraudžiama dirbti mokykloje, tačiau neatsakoma, kaip matyti jų santykį su mokyklos katalikiškumu.

Leonardo Franchi (2016) EID įvertino kaip reikšmingą momentą Šv. Sosto ugdymo mintyje, vis dėlto toks ugdymo minties poslinkis atrodo gana nuspėjamas analizuojant jau ETC ar net CST turinį. Kitaip tariant, Bažnyčios atsigręžimas į tarpkultūriškumo temą ugdant buvo iš esmės tik laiko klausimas, išjudintas dar Vatikano II susirinkime.

Apibendrinimas ir diskusija

Popiežiaus emerito Josepho Ratzingerio teigimu, katalikiškasis ugdymas – integrali Bažnyčios misijos pasaulyje dalis (Benediktas XVI, 2008). Remiantis šiuo požiūriu, bene reikšmingiausias XX a. Bažnyčios įvykis, ženklinęs naują Bažnyčios savivokos etapą modernybėje – Vatikano II susirinkimas (1962–1965) – tampa esminiu įvykiu, skatinusiu Bažnyčios požiūrio į ugdymo klausimą kaitą per visą XX a. ir vėliau.

Ugdymo minties kaita, atspindėta Bažnyčios dokumentuose, labiausiai pastebima iš antropologinio žiūros taško, t. y. kaip susirinkimas apibrėžė žmogų, nulėmė ne tik tolesnę Bažnyčios savimonę XX a., bet ir reikšmingai pakoregavo jos ugdymo projekto sampratą. Būtent Vatikano II susirinkime pradėtas ir daugiausiai popiežiaus Šv. Jono Pauliaus II plėtotas antropologinis posūkis nuo klasikinės filosofinės antropologijos prie biblinės, akcentuodamas kiekvieno asmens nelygstamą kilnumą ir pašauktumą per santykį būti panašiam į Jėzų Kristų, padarė didžiausią įtaką ugdymo minties temų spektrui ir kaitai. Ši kaita gana ryškiai atsiskleidė analizuojant iki ir po susirinkiminės Bažnyčios mintį ugdymo klausimu. Matomas gana ryškus teminis ir tono skirtumas tarp iki II Vatikano susirinkimo ir po jo pasirodžiusių ugdymo sričiai skirtų dokumentų. Pirmajam epizodui būdingas direktyvus, gynybinis tonas, institucinis požiūris į ugdymą, jaučiama stipri tomistinės-aristotelinės filosofijos įtaka, aiškinant žmogaus, visuomenės, sekuliarios valdžios ir Bažnyčios santykį bei prasmę. Dominuoja teologinis diskursas, kuriuo Bažnyčia iš esmės bandė pagrįsti ir apginti savo teisę į ugdymą. Vis dėlto šio istorinio epizodo analizė apsiribojo vienu dokumentu, tad daryti platesnes generalizacijas apie ugdymo minties plėtotę iki II Vatikano susirinkimo būtų nevisiškai tikslu: reikia platesnių ikisusirinkiminės Bažnyčios ugdymo minties tyrimų. Pažymėtina, kad posusirinkiminėje ugdymo mintyje griežtai reglamentuotą institucinę ugdymo viziją pakeitė mokyklos, kaip gyvos tikėjimo bendruomenės, samprata, kuri ganėtinai nuosekliai plėtojama ir vėliausiuose dokumentuose. Analizė atskleidė, kad griežto institucinio matymo, grįsto klasikine filosofine-ontologine mąstysena, laipsniškas atsisakymas pareikalavo kone iš naujo permąstyti

Bažnyčios vaidmenį ir vietą ugdyme, galimus veikimo būdus bei siūlyti savitus ugdymo turinio dėmenis. Asmeninės tikėjimo patirties, gyvos bendruomenės, tarpasmeninio santykio, nelygstamos asmens vertės postulavimas – esminės posusirinkiminės Bažnyčios ugdymo minties temos, be kita ko, atvėrusios galimybių Bažnyčiai kalbėti ir seksualumo bei lytiškumo, švietimo plėtros nepasiturintiems, tarpkultūrinio dialogo, bendruomeniškumo klausimais (žr. 1 ir 2 lenteles). Labai tikėtina, kad ši tendencija akcentuoti katalikišką mokyklą pirmiausia kaip kitokių bendruomeninių santykių vietą bus plėtojama ir ateityje.

Apibendrintai galima teigti, kad pasikeitusi antropologinė samprata įgalino naują Bažnyčios savimoneę, kuri atsispindėjo ir jos ugdymo misijoje. Vis dėlto, kaip matyti iš dokumentų turinio analizės, susirinkimo įkvėpti koncepciniai pokyčiai ugdymo teorinėje plotmėje priimti kažkiek vėluojant, veikiau inkrementiškai, t. y. „evoliuciniu“ keliu, laipsniškai, o ne staigiu „revoliuciniu“ judesiu.

Literatūra

- Altheide, D. (1996). *Qualitative Media Analysis*, 2, 235–255. 10.4135/9781412985536.
- Anderson, J. F. (1979). Teacher immediacy as a predictor of teaching effectiveness. In D. Nimmo (Ed.), *Communication Yearbook* (3, 543–559). New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Arthur, J. (1995). *The ebbing tide: Policy and principles of Catholic education*. Gracewing Publishing.
- Atkinson, P. A. & Coffey, A. (1997). Analysing documentary realities. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative research: Theory, method and practice*. London: Sage, 45–62.
- Benediktas XVI (2008) kreipimasis į katalikus ugdytojus, JAV. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2008/april/documents/hf_ben-xvi_spe_20080417_cath-univ-washington.html
- Boice, B. (1996). Classroom incivilities. *Research in Higher Education*, 37(4), 453–486.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101.
- Breuer, Franz & Roth, Wolff-Michael (2003). Subjectivity and Reflexivity in the Social Sciences: Epistemic Windows and Methodical Consequences [30 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 4(2), Art. 25, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0302258>.
- Bryk, A. (2008). Catholic Schools, Catholic Education, and Catholic Educational Research: A Conversation with Anthony Bryk. *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice*, 12(2), 135–147.
- Danner, H. (2006). *Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik. Einführung in Hermeneutik, Phänomenologie und Dialektik*. München: Ernst Reinhardt.
- Divini Illius Magistri (1929) <https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html>;

- Dumont, C. F., (2011). Katalikybė ir europietiškoji kultūra (1 d.). Bernardinai.lt [žiūrėta 2021.09.12] Prieiga per internetą: <<https://www.bernardinai.lt/2014-04-07-philippe-capelle-du-mont-katalikybe-ir-europietiskoji-kultura-i/>>
- Edukacinis vedimas žmogiškajai meilei [angl. Educational Guidance in Human Love] (1983). Katalikiškojo ugdymo kongregacija: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_19831101_sexual-education_en.html>
- Fides News Agency (2007). *VATICAN – Consecrated persons and lay men and women together in the great adventure of Christian education: Congregation for Catholic Education presents new document.* [žiūrėta 2021 10 01]. Prieiga per internetą: http://www.fides.org/en/news/10811-VATICAN_Consecrated_persons_and_lay_men_and_women_together_in_the_great_adventure_of_Christian_education_Congregation_for_Catholic_Education_presents_new_document
- Franchi, L. (2016) Catholic education and intercultural dialogue. *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, 19(4), 117–139.
- Grace, G. (2002). *Catholic schools: Mission, markets, and morality.* Routledge.
- Gravissimum Educationis (1965) <https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_gravissimum-educationis_en.html>
- Greeley, A. M., Rossi, P. H., & Krason, S. M. (2017). *The education of catholic Americans.* Routledge.
- Katalikiška mokykla [angl. The Catholic School] (1977). Katalikiškojo ugdymo kongregacija <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_19770319_catholic-school_en.html>
- Kelty, B. (1999). Toward a Theology of Catholic Education 5(1). *Religious Education*, 94(1), 5–23.
- Laumenskaitė, I. E. (2014). Krikščioniškoji antropologija: problemos ir atvertys. *SOTER: religijos mokslo žurnalas*, 78(50), 95–114.
- Pasauliečiai katalikai mokyklose: tikėjimo liudininkai [angl. Lay Catholics in Schools: Witnesses of Faith] (1982). Katalikiškojo ugdymo kongregacija: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_19821015_lay-catholics_en.html>
- Pašvęstieji asmenys ir jų misija mokykloje [angl. Consecrated Persons and their Mission in School] (2002). Katalikiškojo ugdymo kongregacija: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20021028_consecrated-persons_en.html>
- Lydon, J. (2009). Transmission of the charism: A major challenge for Catholic education. *International Studies in Catholic Education*, 1(1), 42–58.
- Lee, V. E., & Holland, P. B. (1993). *Catholic schools and the common good.* Harvard University Press.
- McLaughlin, B. T., O’Keefe, J., & O’Keefe, B. (Eds.). (1996). *The contemporary Catholic school: Context, identity, and diversity.* Psychology Press.

- McClelland, A. (1991). Education: Gravissimum Educationis. In Hastings, A. (ed.), *Modern Catholicism: Vatican II and After*. New York: Oxford University Press, 172–174.
- Ratzinger, J. (1966). *Theological Highlights of Vatican II*. New York: Paulist Press.
- Religinė ugdymo dimensija katalikiškoje mokykloje [angl. The Religious Dimension of Education in a Catholic School] (1988). Katalikiškojo ugdymo kongregacija: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_19880407_catholic-school_en.html>
- Ryan, G. A. (2020). Hermeneutics of doctrine in a learning church: the dynamics of receptive integrity. In *Hermeneutics of Doctrine in a Learning Church*. Brill.
- Santos, C. & Holanda, P. (2020). Youth Education in Contest: A Study of The Encyclical Divini Illius Magistri (1929). *International Journal for Innovation Education and Research*, 8, 562–572. 10.31686/ijer.vol8.iss5.2271.
- Sullivan, J. (2012). Catholic education as ongoing translation. *International Studies in Catholic Education*, 4(2), 200–207.
- Ugdant tarpkultūrinį dialogą katalikiškose mokyklose [angl. Educating to Intercultural Dialogue in Catholic Schools] (2013). Katalikiškojo ugdymo kongregacija: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20131028_dialogo-interculturale_en.html>
- Ugdyti drauge katalikiškose mokyklose [angl. Educating Together in Catholic Schools] (2007). Katalikiškojo ugdymo kongregacija: <https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20070908_educare-insieme_en.html>
- Whittle, S. (Ed.). (2016). *Vatican II and new thinking about Catholic education: the impact and legacy of Gravissimum Educationis*. Taylor & Francis.

Notes

- 1 Šv. Sosto internetinė duomenų bazė, kurioje chronologine tvarka pateikiami ugdymo temai skirti dokumentai: žiūrėta 2021-09-03
- 2 1) „Apie religinį ugdymą mokyklose“ (2009) [angl. On Religious Education in Schools], 2) „Ugdant šiandien ir rytoj: atsinaujinanti aistra“ (2014) [angl. Educating Today and Tomorrow: a Renewing Passion], 3) „Katalikiška mokykla ant trečiojo tūkstantmečio slenksčio“ (1997) [angl. The Catholic School on the Threshold of the Third Millennium], 4) „Ugdant broliškaį humanizmą: statant meilės civilizaciją“ (2017) [angl. Educating to fraternal humanism: Building a „civilization of love“] ir 5) „Kaip vyrą ir moterį sukūrė juos: kelias link dialogo gender teorijos ugdyme klausimu“ (2019) [angl. Male and Female He Created Them: Towards a Path of Dialogue on the Question of Gender Theory in Education].
- 3 Programinės įrangos versija: MAXQDA 2022.
- 4 Bažnyčios dokumentai ugdymo klausimu, kurie yra pateikti Šv. Sosto dokumentų duomenų bazėje, struktūruoti punktų sistema, todėl šioje publikacijoje prie autoriaus teksto pateikiama nuoroda į konkrečius analizuojamo dokumento punktus.
- 5 Į lietuvių kalbą išversti Bažnyčios dokumentai pateikiami Lietuvos Katalikų interneto tarnybos puslapyje: žiūrėta 2021-10-01.

- 6 Aggiornamento – lt. atsinaujinimas, turint omenyje prisitaikymą prie šiandienos.